

Celina Czech

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Tożsamość obywatelska w dobie globalizacji oraz próby jej kształtowania w świetle założeń podstawy programowej z edukacji obywatelskiej – model polski i francuski

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie, jak wielki wpływ na proces kształtowania się tożsamości obywatelskiej jednostki mają założenia podstawy programowej z edukacji/wychowania obywatelskiego, prowadzonej w polskich i francuskich szkołach średnich. Edukacja obywatelska to dziś jeden z najważniejszych priorytetów edukacyjnych. Podczas gdy cele tej edukacji i jej treść/zawartość mogą się znacznie różnić w poszczególnych krajach, w pojęciu edukacji obywatelskiej znajduje się zawsze pojęcie etosu demokratycznego. Pojęcie globalizacji to niewątpliwie problem wielowymiarowy powodujący powstawanie specyficznych kontekstów funkcjonowania jednostek oraz grup społecznych. Ważne zatem jest ukazanie relacji pomiędzy procesem globalizacji a kształtującą się tożsamością jednostkową jego uczestników.

Wprowadzenie

Globalizacja współczesnego świata oraz skutki jej oddziaływania na jednostkę, społeczeństwo, państwo są ogromne. Proces zmiany kulturowej związany z globalizacją powoduje niejednokrotnie dylematy tożsamościowe, zwłaszcza ludzi młodych. Proces ujednociania struktur, praw a także ideałów, które w toku integracji europejskiej lansują w swoich szeroko zakrojonych działaniach instytucje Unii Europejskiej pociągają za sobą konsekwencje także dla systemu edukacji i wychowania w szkole. To właśnie edukacja, zdaniem Komisji Europejskiej jest tą dziedziną, dzięki której kształtują się zarówno elementy rozwoju osobowego jednostki, jak i jej tożsamość. W tym kontekście mówi się o potrzebie rozwijania takich elementów, jak: edukacja obywatelska, a co się z tym wiąże przygotowanie do praktycznego rozumienia praw człowieka. Nie można również zapomnieć, że zadaniem edukacji jest realizowanie europejskich ideałów wychowania oraz stworzenia podstawy do współpracy między różnymi kulturami (Banach, 2000).

Podkreślenie wagi edukacji obywatelskiej przez Komisję Europejską powinno skutkować zmianami w dotychczasowych podstawach programowych z tego przedmiotu w szkolnictwie obowiązkowym. Jak zostanie to przedstawione w artykule na dwóch przykładach – jedne kraje, jak Francja, próbują reformować

soje szkolnictwo, inne, jak Polska, kontynuują przekazywanie wiedzy, korzystając z dotychczasowych, niejednokrotnie nieadekwatnych do obecnego kontekstu edukacyjnego, programów edukacyjnych.

Celem niniejszego artykułu będzie refleksja nad przekazywanymi treściami z edukacji obywatelskiej, z uwzględnieniem kontekstu edukacyjnego, którym obecnie są szeroko rozumiane procesy globalizacyjne, w polskich i francuskich szkołach średnich, w świetle podstaw programowych i dostępnej literatury polskiej i obcojęzycznej.

Ponadto postaram się wskazać, że przekazywane treści programowe w toku edukacji obywatelskiej mają wpływ na proces kształtowania się tożsamości obywatelskiej jednostki. Obecnie bowiem popularyzowanym wzorcem zachowania tożsamości obywatelskiej jest tzw. „etos demokratyczny”. Zwolennicy dwóch głównych i dominujących ideologii: liberalnej i republikańskiej, opowiadają się za wspólną kulturą polityczną lub tożsamością obywatelską. Oparta ona być powinna na wspólnych zasadach demokracji, praw człowieka, praworządności itp., wyrażonych w ramach wspólnej sfery publicznej i politycznego uczestnictwa (postulowany przez Jürgena Habermasa „patriotyzm konstytucyjny”). Uważają, że tożsamość kulturowa, przekonania religijne itp. powinny należeć do sfery prywatnej. Ich zdaniem popularyzowana obecnie europejska tożsamość narodzi się ze wspólnej działalności politycznej i obywatelskiej, organizacji społeczeństwa obywatelskiego oraz silnych unijnych instytucji. Zgodnie z tym stanowiskiem, „jedność w różnorodności” oznacza, że obywatele dzielą wspólne wartości obywatelskie i polityczne, realizując jednocześnie różne praktyki kulturowe.

Warto podkreślić, że zaproponowane w tytule pojęcie tożsamości obywatelskiej w literaturze polskiej jest poruszane niezwykle rzadko. Wiele już napisano i powiedziano na temat samego pojęcia tożsamości. Istnieje wiele klasyfikacji tożsamości, podziałów na różne jej formy, żaden jednak nie uwzględnił tożsamości obywatelskiej. Wydawać by się mogło, że pojęcie to jest jedną z form tożsamości jednostkowej, a bardziej szczegółowo – składową pojęcia tożsamości narodowej lub też szeroko rozumianej tożsamości europejskiej. Ten problem definicyjny zostanie wyjaśniony w dalszej części artykułu.

Faktem jest, że podjęty temat problematyki wychowania obywatelskiego nie należy do łatwych, ani popularnych i może budzić wiele kontrowersji, ze względu na różne opcje światopoglądowe, polityczne czy też teoriopoznawcze. Zagadnienia edukacji obywatelskiej są współcześnie pomijane lub marginalnie traktowane w naukach o wychowaniu. Dzieje się tak, ponieważ jest to materia trudna i delikatna.

Trudna, bo wychowanie obywatelskie dotyczy wielu obszarów – począwszy od najbliższego regionu czy tzw. małej ojczyzny, kraju (państwa) do kontynentu, a nawet całego globu. I takie szerokie ujęcie podyktowane jest nasilającymi się i nakładającymi wzajemnie na siebie sprzecznymi tendencjami do regionalizacji i globalizacji w sferze politycznej, ekonomicznej i społeczno-kulturowej. Podobnie jest z wychowaniem obywatelskim. Zaniedbania w tej sferze czy głoszenie skrajnych poglądów o zmierzchu narodów owocuje nasileniem się nacjonalizmu, a nawet szowinizmu w różnych obszarach globu i towarzyszącym temu aktom agresji, nienawiści i ludobójstwa. Delikatna, bo wymaga dużego wyważenia ze względu na silne uwarunkowania historią i tradycją narodów oraz ich kulturą. Stąd ów istotny problem przewyższania egoistycznych partykularizmów własnej społeczności w wychowywaniu narodowym i obywatelskim, aby zrealizować owe uniwersalne wartości i wznieść się na najwyższy poziom człowieczeństwa (Gajda, 2004, s. 88).

Zasygnalizowane w tytule artykułu pojęcie globalizacji to niewątpliwie problem wielowymiarowy, łączący w sobie między innymi implikacje dotyczące zagadnień dyskursu, kształtującej się w jego kontekście teorii socjologicznej oraz specyfiki tożsamości partycypujących w tychże struktur państwa narodowego, które obecnie ewoluują w kierunku kształtowania się ekonomicznych, politycznych, kulturowych struktur ponadnarodowych. Procesy globalizacji powodują powstawanie specyficznych kontekstów funkcjonowania jednostek oraz grup społecznych, dlatego też przedmiotem tego artykułu jest ukazanie relacji pomiędzy procesem globalizacji a kształtującą się tożsamością jednostkową jego uczestników.

Tożsamość obywatelska jako składowa tożsamości jednostkowej

Dla przeprowadzenia analizy dotyczącej kształtowania się tożsamości obywatelskiej w kontekście globalizacji niezbędne jest sprecyzowanie sposobu rozumienia tożsamości jednostkowej, a w jej obrębie także tożsamości obywatelskiej.

Tożsamość jest według Przemysława Grzybowskiego kategorią pojęciową od wielu lat różnie rozumianą i opisywaną w licznych kontekstach przez przedstawicieli rozmaitych dyscyplin naukowych (Zamojska). Stanowi przedmiot zainteresowań psychologów (Kwiatkowska; Szczukiewicz), filozofów (Skarga; Witkowski), socjologów (Banaszak-Karpińska), pedagogów (Melosik), będąc również wdzięcznym motywem dyskusji o przemianach społeczno-politycznych w Europie (Boksański; Mucha, Olszewski, Skotnicka-Illasiewicz) (Grzybowski, 2001, s. 39).

Według Ewy Bielskiej tożsamość jest jednym z pojęć nauk społecznych, charakteryzującym się wieloznacznością (Boksański, 1989, s. 13-14; Radziejewicz-Winnicki, 1995, s. 58; Szwed, 1999). Zdaniem Zbigniewa Boksańskiego, tożsamość aktora społecznego to zbiór wyobrażeń, sądów, przekonań, które konstruuje on wobec samego siebie (Boksański, 1989, s. 12; Boksański, 1995, s. 350). Bronisław Misztal określa pojęcie tożsamości, jako złożony fenomen, zasadzający się na procesie, tzw. identyfikacji, czyli utożsamiania się z pewnymi konfiguracjami wartości, faktów historycznych i wzorów kulturowych. Jest ona formą wiedzy, traktującą o tym, jak określić się na tle otaczającego świata, tym samym wynika z praktyki poznawczej, kształtującej się w innych dziedzinach i sama staje się praktyką (Misztal, 2000, s. 143-151). Z kolei Edmond Marc-Lipiansky przytacza concept „tożsamości psychosocjalnej” (*identité psychosociale*), określając za jego pomocą wymiar tożsamości dotyczący przynależności jednostki do różnych grup, takich jak grupy wiekowe, płciowe, narodowe, zawodowe, związane z organizacjami politycznymi i inne. Anthony D. Smith wskazuje na historyczne ujęcie konstruktów tożsamości grupowej, pojmowanej w kategoriach subiektywnych odczuć oraz wartości uznawanych przez określoną populację posiadającą wspólne doświadczenia oraz dzielącą wspólne elementy, takie jak np. obyczaje, język, religie. Wspomniane odczucia i wartości odnoszą się przede wszystkim do poczucia ciągłości z doświadczeniem przodków, pamięci dotyczącej kluczowych momentów kolektywnej historii, poczucia wspólnego przeznaczenia (Smith, 1997, s. 179). Robert Szwed wyodrębnia dwa kierunki ujęcia konstruktów tożsamości, z których jeden analizuje w kategoriach ciągłości, stałości w toku życia jednostki, drugi wskazuje na wielość, zmienność, swoistą niestabilność tożsamości człowieka (Szwed, 1999, s. 147) (cyt. za Bielska, 2001, s. 28-29).

Pojęcie tożsamości obywatelskiej można wiązać z pojęciem tożsamości narodowej. Jest to pogląd nie do końca uprawniony. Albowiem tożsamość narodowa jest specyficzną formą tożsamości zbiorowej, a jej zdefiniowanie nastęrcza kłopoty. Wynikają one między innymi z tego, że pojęcie żadnej tożsamości zbiorowej nie może być zwykłą ekstrapolacją pojęcia tożsamości jednostkowej, bowiem „(...) żadna zbiorowość społeczna, do której można byłoby odnieść pojęcie tożsamości nie ma psychicznego organu samowiedzy produkującego coś, co można byłoby uznać za ścisły odpowiednik samoświadomości osobniczej” (Kłoskowska, 1992, s. 132). Powstaje w związku z tym pytanie, kto i w jaki sposób doświadcza i wyraża tożsamość zbiorowości? Jeżeli nie przyjmujemy założenia o istnieniu jakiejś duszy zbiorowej, jak niekiedy próbowano interpretować Durkheima, to pojęcie tożsamości zbiorowej nieuchronnie prowadzić musi do skoncentrowania uwagi na relacji jednostka – kultura. Tożsamość zbiorowa byłaby w takim ujęciu przyswojeniem przez jednostkę (wpleceniem w jej osobniczą tożsamość) istotnych elementów kultury danej zbiorowości (narodu). Stanowią one podstawę, na której budowana jest „(...) pewna odrębność od obcych i poczucie związku z grupą swoich oraz świadomość ciągłości, historycznego trwania tej grupy i jej zbiorowej filiacji” (Szpociński, 1999, s. 12) oraz kształtowane są mechanizmy konstruowania podziałów wyznaczających granice swojskości i obcości (Szpociński, 2000).

Z powyższych rozważań wynika zatem jasno, że tożsamość narodowa jest jednak rodzajem tożsamości społecznej, zbiorowej, nie możemy zatem zaliczyć tożsamości obywatelskiej do tejże grupy znaczeniowej.

Pojęcie tożsamości obywatelskiej wypiera obecnie modne i głośno lansowane pojęcie tożsamości europejskiej. Mogłoby się ono pojawić jako konsekwencja zintensyfikowanej obywatelskiej, politycznej i kulturowej wymiany oraz współpracy społeczności w ramach Unii Europejskiej. Ponieważ tożsamość podlega ciągłym zmianom, tożsamość europejska łączyłaby różne znaczenia i identyfikacje, podlegając ciągłej redefinicji ze względu na stosunek wobec innych. „Jedność w różnorodności” oznaczałaby uczestnictwo w zbiorowej praktyce politycznej i kulturowej. Próba definicji granic UE byłaby czymś złym i niemożliwym. Wydaje się słuszne twierdzenie Delanty’ego, że

„(...) celem teorii odkrywania Europy jest znalezienie wyjaśnienia, jak idea europejska wiąże się z procesami formowania się tożsamości zbiorowej, która umacnia dominację centrum nad peryferiami. Pojęcie tożsamości europejskiej – z definicji – rozumiem, jako tożsamość zbiorową, która skupia się na idei europejskiej, ale jednocześnie może być podstawą tożsamości indywidualnej” (Delanty, 1999, s. 23).

Globalizacja i skutki jej oddziaływania na jednostkę

Lata dziewięćdziesiąte XX wieku – zdaniem Mariana Kempnego – stają się okresem nagłej kariery terminu/procesu globalizacja, o którym szeroko wspomina się w naukach społecznych na całym świecie. Zastępuje on często określenie „postmodernizm” przy opisywaniu nowych sytuacji, w jakich znalazł się glob ziemski przeżywający załamanie się dotychczasowej hegemonii kulturowej zachodu i narodzin nowego społeczeństwa globalnego. Ujawniające się sprzeczne tendencje w odniesieniu do tradycyjnych form organizacji społecznej i kulturowej, niosą za sobą konieczność tworzenia odmiennej: zarówno indywidualnej, jak i zbiorowej tożsamości (Radziewicz-Winnicki, 2004, s. 379).

Anthony Giddens podkreśla, iż globalizacja dotychczas funkcjonujących w obrębie społeczeństw nowoczesnych systemów abstrakcyjnych łączy się z kreacją zarówno specyficznych możliwości dla działań i wyborów jednostkowych, jak i z występowaniem sytuacji kryzysowych, w których stają one przed wyzwaniem nieustannego przerabiania własnego życia i tożsamości (Shaw, 1994, s. 10).

Zarysowane powyżej charakterystyki kontekstów społeczeństwa globalnego nie pozostają bez konsekwencji dla procesów kształtowania się tożsamości uczestników tychże struktur społecznych.

Komunikaty wynikające z charakteru procesów globalizacyjnych stanowią niewątpliwie istotne źródło czerpania danych i w konsekwencji kształtują one odpowiednie schematy tożsamości. Z kolei, jak pisze Bronisław Misztal: „(...) Wraz ze zmianą dominującego systemu wiedzy z monologicznego na dyskursywny, również i tożsamość staje się formą praktyki poznawczej odzwierciedlającej refleksyjność naszego usytuowania w rzeczywistości społecznej” (Misztal, 2000, s. 151). Wskazane kondycje łączą się z wysuwaniem wobec reprezentantów środowisk pedagogicznych istotnych pytań dotyczących preferowanych w tychże kontekstach kierunków kształcenia. Komitet Europejski w ramach realizowania edukacji dotyczącej Praw Człowieka, promuje naukę języków nowoczesnych oraz edukację międzykulturową opartą na kształceniu postaw otwartości intelektualnej oraz akceptacji różnorodności, szacunku wobec innych kultur oraz zaufaniu (Stobart, 1992, s. 695, cyt. za Bielska, 2001, s. 35).

Charakter procesów globalizacyjnych, odzwierciedlający pluralizm, wieloznaczność, epizodyczność, sfragmentaryzowanie, nową konfigurację lokalności i globalności, wywołuje liczne konsekwencje dla konstytuowania się indywidualnej (osobistej i społecznej) tożsamości podmiotu. Niejednoznaczność konceptualizacji świata i swojego miejsca w świecie „wytuskuje tożsamość z jej wcześniejszego, pewnego lokalnego kontekstu”, ale jak podkreśla A. Giddens, globalizacja, dokonując „swoistej inwazji w lokalność (...) nie prowadzi do zniszczenia lokalnych kontekstów; wprost przeciwnie nowe formy lokalnej tożsamości kulturowej i autoekspresji są przyczynowo związane z procesami globalizacji” (cyt. za Cybal-Michalska, 2006, s. 96).

Powyższe rozważania pokazują, iż natura pojęcia globalizacji jest złożona i trudno ustalić podstawowe jego znaczenie. Można jednak wyciągnąć wniosek, iż zakres problemowy tego terminu ma charakter historyczno-społecznej konstrukcji, uwzględniającej dynamikę czasową wielu procesów społeczno-kulturowych i cywilizacyjnych składających się na obraz współczesnego świata, co wskazuje na relatywną nowość pojęcia globalizacji (Cybal-Michalska, 2006, s. 23).

Proces kształtowania obywatela w toku edukacji obywatelskiej

Edukacja obywatelska współcześnie, jako istotny fragment socjalizacji politycznej, czyli rozwoju zobowiązań i uzdolnień osobniczych będących istotnymi przesłankami pełnienia ról społecznych w przeszłości, nie powinna się ograniczać jedynie do zdobywania wiedzy na temat ustroju państwa, funkcji parlamentu, rządu itp. Wtedy bowiem pojawi się problem, gdy „(...) uczniowie kończąc szkołę będą wiedzieli dokładnie, ilu posłów zasiada w parlamencie, ale będą zupełnie bezradni wobec pojawiających się problemów społeczno-politycznych” – jak to ujął w swojej wypowiedzi Marek Nowicki, prezes Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka w Polsce (cyt. za Żuchowska-Skiba, 2001, s. 138).

Edukacja obywatelska to dziś jeden z priorytetów edukacyjnych. Skierowana jest ona do ludzi młodych, potencjalnych aktywnych i odpowiedzialnych obywateli potrafiących przyczynić się do rozwoju i dobrostanu społeczności, w której żyją. Podczas gdy cele edukacji obywatelskiej i jej treść mogą się znacznie różnić w poszczególnych krajach, wspólne są trzy kluczowe obszary szczególnego zainteresowania: podniesienie poziomu politycznej świadomości, uczenie krytycznego myślenia i rozwijanie szczególnych postaw i wartości oraz stymulowanie aktywnego uczestnictwa.

Podniesienie poziomu politycznej świadomości (political literacy) może obejmować: uczenie się o społecznych, politycznych i obywatelskich instytucjach, jak również o prawach człowieka; studiowanie i analizę warunków, w jakich ludzie mogą żyć harmonijnie razem, społecznych kwestii i bieżących problemów społecznych; nauczanie młodych ludzi o konstytucjach narodowych tak, aby byli lepiej przygotowani do egzekwowania swoich praw i spełniania obowiązków; promocje oraz rozpoznawanie kulturowego i historycznego dziedzictwa; promocję i pewne rozeznanie w kulturowym i lingwistycznym zróżnicowaniu różnorodnych społeczności.

Rozwój krytycznego myślenia oraz szczególnych postaw i wartości pociąga za sobą: nabywanie umiejętności potrzebnych do aktywnego uczestnictwa w życiu publicznym; rozwijanie poznania samego siebie i szacunku do siebie samego oraz innych prowadzące do osiągnięcia wzajemnego zrozumienia; wzmocnienie poczucia solidarności; konstrukcję wartości z uwzględnieniem różniących się perspektyw społecznych i opinii; uczenie się poznawania i rozwiązywania konfliktów drogą pokojową; uczenie, jak przyczynić się do wysiłków na rzecz bezpiecznego środowiska; rozwijanie bardziej efektywnych strategii walki z rasizmem i ksenofobią (Turowska, 2007, s. 668-669).

Edukacja obywatelska to działalność kształceniowa i wychowawcza, realizowana w formie edukacji ustawicznej, której podstawowym zadaniem wychowania jest wdrażanie do pełnienia funkcji obywatelskich oraz zapoznanie z obowiązkami i prawami wyznaczonymi ustawodawstwem państwowym, podkreślając wagę przejścia od postrzegania świata z perspektywy prywatnej i lokalnej do myślenia kategoriami całego społeczeństwa i państwa. Edukacja obywatelska obejmuje oddziaływania o charakterze kształceniowym, zmierzające do kształtowania instrumentalnej sfery osobowości człowieka, związanej z posiadaną wiedzą i umiejętnościami, oddziaływania o charakterze wychowawczym, zmierzające do kształtowania wolicjonalno-emojonalnej sfery osobowości, związanej z przekonaniami, postawami, poglądami i ideałami oraz szeroko pojętą działalność kulturalno-oświatową.

Jacek Woźniakowski uważa, że wychowanie jest głównym filarem tożsamości narodowej. Mówiąc o wychowaniu, nie możemy mieć na myśli działań zmierzających do powielania sztywnych rytuałów, lecz całą gamę aktywności w postaci przeróżnych „obecności” człowieka w świecie społecznym. „Obecności” wrażliwych, nacechowanych tym rodzajem mądrości, która czerpie z tradycji, nie usmiercając jednocześnie nowoczesności. Chodzi o „(...) edukację (...) nastawioną na kształtowanie osobowości, głównie poprzez rozumienie samego siebie, rozumienie innych i świata: przede wszystkim świata wokół nas, a potem bardziej odległego” (Woźniakowski, 1999, s. 14).

Francja – przykład dobrze prowadzonego wychowania obywatelskiego

Wybór Francji, jako przykładowego państwa realizującego „edukację obywatelską” nie jest przypadkowy, zarówno ze względu na jej tradycje w tym zakresie, jak i współczesne znaczenie. Francja odgrywa niepoślednią rolę w świecie współczesnym, chociaż straciła wiele ze swoich blasków wieku XVII, XVIII, XIX, kiedy jej potęga polityczna i kulturowa dominowały w Europie i świecie. Obecnie Francja należy do najbardziej rozwiniętych krajów kapitalistycznych (Wesołowska, 1997, s. 301). Należy także do tych państw w Europie, które mają stare tradycje edukacyjne, w tym także edukacji obywatelskiej.

W odróżnieniu od naszego kraju, w którym ciągle dyskutowana jest zasadność wprowadzenia tego przedmiotu (lub czegoś w jego zastępstwie), w jakim wymiarze czasowym i na jakim poziomie edukacji szkolnej, jakie powinny być jego treści – we Francji edukacja obywatelska należy do kanonów procesów edukacyjnych. Edukacja obywatelska (nie „wiedza o społeczeństwie” czy „wiedza o konstytucji”), jak z samej nazwy wynika, zakłada wychowywanie, ukształtowanie postawy obywatelskiej – stosunku do siebie, jako osoby społecznej, do najbliższego i dalszego otoczenia, do całej organizacji życia zbiorowego, do własnego narodu i państwa – jego tradycji i współczesnych uwarunkowań oraz do otaczającego świata w całej jego złożoności. Przedmiot ten uznaje się za niezwykle ważny, dlatego występuje jako obowiązkowy na wszystkich szczeblach edukacji w systemie szkolnym, począwszy od szkoły elementarnej, aż po studia uniwersyteckie, gdzie jest obowiązkowy w dwuletnim cyklu kształcenia.

Treści kształcenia w edukacji obywatelskiej obejmują najbliższe otoczenie ucznia – szkołę, jej historię, system edukacyjny (czego absolutnie nie ma w polskim systemie edukacyjnym) oraz najbliższe środowisko (gmine) i jego instytucje – uwzględniając wszystkie ważne jego elementy: gospodarcze, polityczne, społeczne, kulturowe. Dotyczą także regionu i całej jego struktury traktowanej tak samo jak środowisko najbliższe (gmina). Uwzględnia się więc najbliższe realia ucznia i wiąże się z tym, co jest konkretne, doświadczalne, by później przejść do państwa francuskiego. Zachowane są zasady od najbliższego do dalszego, od konkretności do uogólnień. Przedostatni rok w szkole elementarnej jest poświęcony prawom człowieka (Karta ONZ) i demokracji oraz ich realizacji w warunkach społeczeństwa francuskiego. W kolejnym etapie edukacyjnym – kolegium następuje otwarcie na świat uwzględniające globalne problemy współczesności, podziały polityczne i społeczne, zagrożenia dalszego proporcjonalnego rozwoju, organizacje międzynarodowe i europejskie (UE) oraz potrzeby solidarności, współpracy i tolerancji. Podkreślenia wymaga także fakt ciągłej próby powiązania młodego pokolenia Francuzów z własną ojczyzną, czyli proces nowoczesnego wychowania patriotycznego.

Uczniowie francuscy nabywają w trakcie lekcji wychowania obywatelskiego szereg dyspozycji, takich jak: efektywne komunikowanie się, rozwiązywanie problemów, gromadzenie i selekcjonowanie informacji oraz jej przesyłanie za pomocą nowoczesnych technologii informacyjnych. W czasie lekcji zwraca się szczególną uwagę na „kształtowanie umiejętności wyrażania siebie” w kontekście realizacji praw i wolności człowieka. Ponadto od młodzieży oczekuje się wrażliwości i otwartości na problemy i sprawy innych ludzi, tolerancji i poszanowania ich praw (Cylkowska-Nowak, 1998, s. 174-175).

Struktura organizacyjna szkolnictwa francuskiego i lokalizacja w nim problematyki edukacji obywatelskiej oraz treści programowe jednego z cykli obowiązkowego wychowania wskazują, że w rozwiniętych krajach świata wyjątkowo ceni się tę dziedzinę życia społecznego.

Polska – brak jednoznacznego określenia edukacji obywatelskiej

W Preambule Konstytucji Rzeczypospolitej z 1997 roku ustawodawca w następujący sposób ustalił naszą tożsamość społeczną: „(...) my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej” (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku, DzU nr 78, poz. 483). W świetle prawa staliśmy się obywatelami, czyli osobami, które łączy z państwem stosunek prawny, związany z posiadaniem przez obie strony praw i obowiązków. Ale być obywatelem to także angażować się w życie publiczne, mieć gotowość poświęcenia indywidualnych interesów na rzecz dobra wspólnego. To w końcu również szacunek dla prawa i zaufanie społeczne (Barczykowska, 2006, s. 130).

W Polsce edukacja obywatelska jest prowadzona w ramach zajęć z wiedzy o społeczeństwie. Jest ona obecnie nauczana w formie osobnego przedmiotu na dwóch poziomach edukacyjnych, gimnazjum i liceum. Jej treści są obecne także w szkole podstawowej w formie zintegrowanego przedmiotu o nazwie „historia i społeczeństwo” oraz w formie ścieżki edukacyjnej – wychowanie do życia w społeczeństwie, na którą składają się trzy moduły: wychowanie do życia w rodzinie, edukacja regionalna – kulturowe dziedzictwo w regionie oraz wychowanie patriotyczne i obywatelskie (Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lutego 2002 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, DzU z 2002 r., nr 51, poz. 458).

W artykule tym nie ma miejsca na opisywanie celów szczegółowych każdego modułu, dlatego też przedstawiony zostanie tylko jeden, najważniejszy z punktu widzenia poruszanego tematu – wychowanie obywatelskie. Celem tego modułu jest budzenie i wzmacnianie poczucia przynależności do wspólnoty obywateli państwa polskiego, a także kształtowanie szacunku do własnego państwa. Osiągnięciu tak sformułowanych celów sprzyja kształtowanie aktywnej, odpowiedzialnej postawy uczniów w ich najbliższym otoczeniu społecznym, doświadczanie wartości i przydatności indywidualnego i grupowego działania na rzecz innych. Szczegółowe cele i treści modułu są ukierunkowane na kształcenie umiejętności opisywania świata społecznego, dostrzegania i interpretowania zjawisk w nim zachodzących, a także budowanie autonomicznej tożsamości ucznia, zdolnego do działania indywidualnego i grupowego (Marciniak, Mierzejewska-Orzechowska, Szaran, 1999, s. 5).

W celu przedstawienia efektywności prowadzonych zajęć z wiedzy o społeczeństwie w polskiej szkole, a także zasadności istnienia wos-u jako odrębnego przedmiotu – przedstawione zostaną wyniki badań międzynarodowych instytucji oraz raport Eurydice.

Polska była jednym z 28 krajów uczestniczących w programie badawczym wiedzy i zaangażowania obywatelskiego, przeprowadzonym w na przełomie 1999-2000 roku pod auspicjami Międzynarodowego Stowarzyszenia Oceniania Osiągnięć Edukacyjnych (*The International Association for Evaluation of Educational Achievements* – znane jako IEA). Badania miały określić zakres i uwarunkowania orientacji obywatelskich. W badaniach uczestniczyło ponad 90 tysięcy 14-latków obojga płci z 28 krajów, a także nauczyciele przedmiotów podejmujących wychowanie obywatelskie oraz dyrektorzy wybranych szkół (w Polsce – 179 szkół z terenu całego kraju) (Frączek i in., 2005, s. 41). Polscy nastolatki uplasowali się na trzecim miejscu w świecie w poczuciu patriotyzmu (zaraz po Grekach i Chilijczykach). Te same wyniki wykazały,

że polskie czternastolatki mają najwyższy poziom wiedzy obywatelskiej, ale jednocześnie są mało aktywne w przejawianiu praktycznych postaw obywatelskich. Na pytania dotyczące deklaracji uczestnictwa w organizacjach społecznych, takich jak stowarzyszenia lokalne, ekologiczne, polityczne czy charytatywne, młodzi Polacy odpowiadali najczęściej negatywnie i zajmowali jedno z ostatnich miejsc.

Z kolei raport Eurydice z 2005 roku zatytułowany „Wychowanie obywatelskie w szkołach w Europie” wskazuje, że w Polsce brak jest jednoznacznego określenia edukacji obywatelskiej (Wychowanie obywatelskie w Europie, Eurydice 2005).

Mimo jednak wyżej przedstawionych wyników pomysł likwidacji zajęć z wiedzy o społeczeństwie nie wydaje się dobrym rozwiązaniem zaistniałego deficytu obywatelskości przejawiającej się w praktycznym działaniu polskiej młodzieży. Aby być społeczeństwem obywatelskim i móc spełniać standardy kształcenia obywatelskiego wyznaczone przez inne narody funkcjonujące w przestrzeni europejskiej musimy zaszczepić na grunt szkolny demokratyczne wartości i pokazać w praktycznym działaniu jej istotę i procedury. Aby móc kształtować jasno określoną tożsamość obywatelską młodzieży w trudnych warunkach globalizującego się świata – musimy zmienić sposób prowadzenia zajęć przez nauczycieli a także kształt i zawartość pomocy dydaktycznych w postaci podręczników i materiałów pomocniczych dla nauczycieli i uczniów. Obecnie bowiem brak merytorycznego i dydaktycznego przygotowania nauczycieli do prowadzenia *wo-s-u* w szkole powoduje, że traktują oni te zajęcia *po macoszemu*. Lekcje te są też często fatalnie prowadzone. Skupiają się na encyklopedycznym przekazywaniu terminów i pojęć z zakresu wiedzy politologicznej, socjologicznej czy prawnej, co czyni ten przedmiot zupełnie nieznośnym dla uczniów (Menz, 2006, s. 42-44). Należy zatem podjąć wszelkie działania w celu wzmocnienia edukacji obywatelskiej w szkole, aby zapobiec atrofii systemu politycznego i wzmocnić tożsamość obywatelską młodzieży.

Podstawowym zadaniem edukacji obywatelskiej jest zatem przygotowanie młodzieży do pełnienia ról obywatelskich, polegające na wyposażeniu w wiedzę z zakresu idei reguł demokracji i gospodarki rynkowej, rozwijaniu umiejętności obywatelskich, jakie pozwolą na włączanie się w różne formy życia społecznego, kształtowaniu wartości i postaw motywujących do aktywności obywatelskiej (Wiłkomirska, 2002, s. 34).

Podsumowanie

W wyniku zmian globalizacyjnych pojawiło się zjawisko „stawania się społeczeństwa” (koncepcja A. Giddensa), możliwości spotkania ludzi z różnych stron powodują, że nasz świat społeczny jest jednym z wielu; dotychczasowe poczucie przynależności do społeczności lokalnej (w ramach państwa narodowego) ulega stopniowej atrofii, „stare współrzędne” spotykają się z nowymi „relacjami, wartościami, normami i wzorami”; systemy lokalne (niższego rzędu) muszą dokonać częściowej dekonstrukcji i rekonstrukcji do warunków globalnych; powoduje to relatywizację ocen dotyczących własnego społeczeństwa, poczucia przynależności oraz obywatelstwa (lokalnego i świata).

Ludzie żyjący na początku XXI wieku już od najmłodszej młodości rzucają się w świat, który jest w toku burzliwych przemian. W tym świecie ścierających się ideologii, życie jest jak wir wciągający jednostki coraz mniej zdolne do utrzymania się na powierzchni, ponieważ wychowanie, jakie otrzymały,

nie przygotowało ich ani do potwierdzenia swojej osobowości, ani do opierania się ogarniającym masy porywom, modom i wszechobecnym sloganom. Dlatego tak ważne jest przekazywanie i popularyzowanie w toku zajęć np. z edukacji obywatelskiej, etosu demokratycznego, który pozwoli młodym ludziom zachować tożsamość obywatelską w dobie narastającego procesu globalizacyjnego. Ważne, aby w tworzeniu podstaw programowych decydenci opierali się na doświadczeniach, sprawdzonych i skutecznych praktykach innych krajów oraz najbardziej aktualnych trendach edukacyjnych lansowanych przez instytucje europejskie oraz ekspertów zajmujących się badaniem i rozwojem systemów edukacyjnych.

Wykształcenie i wychowanie społeczeństw zdolnych podjąć wyzwania współczesnego świata wymaga głębokiej przebudowy obecnych systemów edukacyjnych. Wiele dylematów stojących przed edukacją nie ma jednoznacznych rozstrzygnięć. Przytoczony przez Kupisiewicza stary chiński aforyzm „Jeśli myślisz rok naprzód – siej zboże. Jeśli myślisz 5 lat naprzód – zakładaj sad. Ale jeśli myślisz 20 lat naprzód – zajmij się kształceniem dzieci i młodzieży” (Kupisiewicz, 1999, s. 189) zdaje się wyznaczać kierunek działania – tylko kształcenie dzieci i młodzieży może je właściwie przygotować do życia w globalnej rzeczywistości i pełnego korzystania z jej dobrodziejstw, a w konsekwencji doprowadzić do ukształtowania się nowego społeczeństwa XXI wieku.

Bibliografia

- Banach C. (2000). Edukacja przyszłości. *Res Humana*, 2, s. 14-17.
- Barczykowska A. (2006). Ja obywatel – rzecz o tożsamości obywatelskiej Polaków (przez pryzmat koncepcji kapitału społecznego). W: A. Cybał-Michalska (red.) *Jednostka, społeczeństwo i edukacja w globalnym świecie*. Poznań-Leszno: WSH.
- Bielska E. (2001). Konteksty społeczeństwa globalnego a perspektywy tożsamości. W: T. Bajkowski, K. Sawicki (red.) *Tożsamość osobowa a tożsamości społeczne. Wyzwania dla edukacji XXI wieku* (s. 28-38). Białystok: Wyd. Trans Humana.
- Cybał-Michalska A. (2006). *Tożsamość młodzieży w perspektywie globalnego świata: studium socjopedagogiczne*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Cylkowska-Nowak M. (1998). Wychowanie obywatelskie we Francji. W: Z. Melosik, K. Przyszczypkowski (red.) *Wychowanie obywatelskie. Studium teoretyczne, porównawcze i empiryczne: praca zbiorowa*. Poznań, Toruń: Edytor.
- Delanty G. (1999). *Odkrywanie Europy. Idea, tożsamość, rzeczywistość*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PAN.
- Frączek A., Dolata R., Kosełta K., Wiłkomirska A., Zielińska A. (2005). Wiedza i zaangażowanie obywatelskie polskich nastolatków (na tle porównań międzynarodowych). W: T. Gabiś, R. Zapotoczny (red.) *Kształtowanie postaw obywatelskich*. Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny.
- Gajda J. (2004). Wychowanie narodowe, państwowe i obywatelskie. Historia a współczesność. W: V Ogólnopolski Zjazd Pedagogiczny. Materiały konferencyjne. *Współczesna rzeczywistość edukacyjna (praktyki) wobec radykalnych zmian świata społecznego* (s. 87-108). Wrocław: DSWE i PTP.

- Grzybowski P. (2001). Tożsamość globalna – kłopoty, z poszukiwaniem siebie. W: T. Bajkowski, K. Sawicki (red.) *Tożsamość osobowa a tożsamości społeczne. Wyzwania dla edukacji XXI wieku* (s. 38-45). Białystok: Wyd. Trans Humana.
- Kłóskowska A. (1992). Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej. *Kultura i Społeczeństwo*, 1, s. 131-143.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku*, nr 78, poz. 483.
- Kupisiewicz C. (1999). *Rzecz o kształceniu. Wybór rozpraw i artykułów*. Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP.
- Marciniak E., Mierzejewska-Orzechowska K., Szaran T. (red.) (1999). *Wychowanie obywatelskie. Moduł przedmiotu wiedza o społeczeństwie*. Warszawa: WSiP.
- Menz M. (2006). Czy polskiej szkole potrzebna jest edukacja obywatelska? *Wiadomości Historyczne*, 5, s. 42-44.
- Radziejewicz-Winnicki A. (2004). Urbanizacja versus globalizacja. Edukacja w obliczu marginalizacji społecznej. W: V Ogólnopolski Zjazd Pedagogiczny. Materiały konferencyjne. *Współczesna rzeczywistość edukacyjna (praktyki) wobec radykalnych zmian świata społecznego* (s. 375-395). Wrocław: DSWE i PTP.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lutego 2002 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, z 2002 r.*, nr 51, poz. 458.
- Shaw M. (1994). *Global Society and International Relations. Sociological Concepts and Political Perspectives*. Cambridge, Oxford: Policy Press.
- Szponiński A. (1999). *Inni wśród swoich. Kultury artystyczne innych narodów w kulturze Polaków*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk.
- Szponiński A. (2000). *Tożsamość narodowa w perspektywie kulturalistycznej, Kultura wobec kręgów tożsamości*. Kongres kultury polskiej 2000, Poznań. <http://www.wtk.poznan.pl/Orw/Archiwum/20001019/index.html>, (data dostępu 10.04.2008)
- Torowska J. (2007). Edukacja obywatelska w Polsce na tle tendencji w szkołach europejskich w świetle pedagogiki kultury. W: J. Rutkowiak, D. Kubinowski, M. Nowak (red.) *Edukacja. Moralność. Sfera publiczna* (s. 668-675). Lublin: Oficyna Wydawnicza Verba.
- Wesołowska E. A. (1997). Edukacja obywatelska we Francji. W: W. Wojdyło, M. Strzelecki (red.) *Wychowanie a polityka. Tradycje i współczesność*. Toruń: Wyd. UMK.
- Wiłkomirska A. (2002). Zakres uwarunkowań wiedzy obywatelskiej polskich nastolatków. *Kwartalnik Pedagogiczny*, 1, s. 34-38.
- Woźniakowski J. (1999). Tożsamość, pluralizm, edukacja. *Tygodnik Powszechny*, 3, s. 14-17.
- Wychowanie obywatelskie w Europie*. Eurydice 2005. http://www.eurydice.org/Documents/citizenship/en/Frameset_Citizenship.html, (data dostępu 10.04. 2008).
- Żuchowska-Skiba D. (2001). Wychowanie obywatelskie w dobie globalizacji, czyli o roli szkoły w kształtowaniu postaw obywatelskich. W: W. Kojas (red.) *Edukacyjne konteksty procesów globalizacji* (s. 137-147). Cieszyń: Uniwersytet Śląski filia w Cieszynie.

Summary

Citizenship indentity in the age of globalization and the efforts of constructing it in the light of the assumptions for citizenship education curriculum – Polish and French model

The topic of this article focuses on the influence of the assumptions for the curriculum on citizenship education for Polish and French secondary schools, in order to mould a concept of citizenship identity. At Present the citizenship education is one of the main educational priorities. While the aims and the content of citizenship education can be various in different countries, there are always identical areas of interest in citizenship education such as ethos of democracy. Showing the relation between the process of globalization and the development of an individual identity as well as taking part in this process are the most important issues.